

Географија Србије

*Уиће Саве у Дунав,
поглед са Калемегданске терасе
фото: М. Миливојевић, 2006*

Географски институт „Јован Цвијић” Српске академије наука и уметности

Посебна издања
књига 91

ГЕОГРАФИЈА СРБИЈЕ

Београд, 2017

Наслов: Географија Србије

Београд 2017.

Уредник: др Милан Радовановић

Рецензенти:

др Бранка Тошић, редовни професор

др Владан Дуцић, редовни професор

др Милутин Тадић, редовни професор

Лектура и коректура:

Дизајн и припрема за штампу: Милован Миливојевић

Компјутерска обрада: Мирела Бутирић

Технички уредник: Драгољуб Штрбац

Тираж: 2 500

Штампа: 3D Plus, Beograd

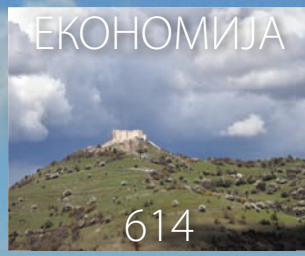
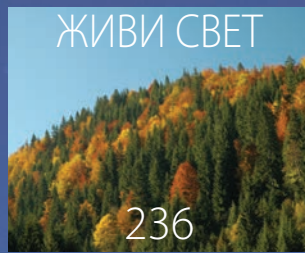
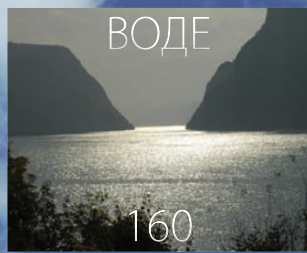
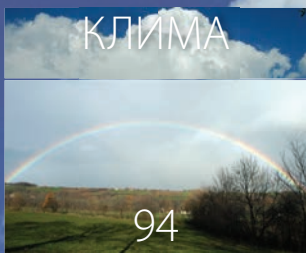
Издавач: Географски институт „Јован Цвијић“ Српска академија наука и уметности,

Ђуре Јакшића 9/3, 11000 Београд

За издавача: др Милан Радовановић

ISBN 978-86-80029-70-2

Монографија је резултат рада на пројекту III 47007 „Географија Србије“ који је финансиран од Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

Крајолик са њланине Осјирозуб
фото: М. Миливојевић, 2006

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	17
РЕЉЕФ СРБИЈЕ	22
1. Увод	23
2. Морфометријске карактеристике рељефа	24
3. Геолошка основа у контексту формирања рељефа	29
3.1. Геолошка еволуција од прекамбријума до краја палеогена	31
3.2. Геотектонска реонизација на почетку неогена	33
3.3. Геолошка еволуција у неогену и квартару	35
3.4. Еродибилност стена	39
4. Генетски типови рељефа	42
4.1. Ендогени рељеф	42
4.1.1. Морфоструктуре	42
4.1.2. Тектогени и магматогени облици	45
4.2. Егзогени рељеф	46
4.2.1. Падински процеси и облици	46
4.2.2. Флувијални процеси и облици	56
4.2.3. Крашки процеси и облици	64
4.2.4. Периглацијални процеси и облици	71
4.2.5. Глацијални облици	76
4.2.6. Еолски облици	78
5. Закључак	85
6. Литература	86
КЛИМА СРБИЈЕ	94
1. Увод	95
2. Циркулација атмосфере као климатски фактор	96
2.1. Циркулација атмосфере као фактор екстремних температурних догађаја у Србији	98
3. Просторна расподела климатских елемената у Србији	104
3.1. Температура ваздуха	105
3.2. Падавине	109
3.2.1. Снежне падавине	113
3.3. Инсолација	114
3.4. Облачност	115

3.5. Релативна влажност	118
3.6. Ветар	120
4. Промене температуре ваздуха и количине падавина у Србији	123
5. Типови климата Србије	136
6. Клима и човек	141
6.1. Кратак преглед истраживања из области хумане биоклиматологије	142
6.2. Методолошки приступ	144
6.2.1. Анализа размене топлоте између човека и околине	144
6.3. Резултати и дискусија	146
7. Закључак	153
8. Литература	156
ВОДЕ СРБИЈЕ	160
1. Увод	161
1.1. Водни ресурси	162
1.2. Настанак речне мреже	162
1.3. Услови за формирање водних ресурса – фактори отицаја	163
1.4. Правни и институционални оквир за управљање водама	165
2. Подаци и методе	166
3. Подземне воде	171
3.1. Режим издани	171
3.2. Узајамна зависност подземних и површинских вода	171
3.3. Подземне воде у крашким теренима	172
3.4. Извори	173
3.5. Минералне воде	173
3.6. Коришћење подземних вода	174
4. Површинске воде	175
4.1. Реке и канали	175
4.1.1. Водни режим река	177
4.1.2. Водни биланс	190
4.1.3. Режим проноса наноса	191
4.2. Језера	192
5. Водопривреда	194
5.1. Коришћење вода	194
5.1.1. Водоснабдевање	194
5.1.2. Наводњавање	198
5.1.3. Хидроенергетика	201

5.1.4. Пловидба	210
5.1.5. Рибарство, туризам и рекреација на води	212
5.2. Заштита од вода	214
5.2.1. Одводњавање	214
5.2.2. Водна ерозија	217
5.2.3. Поплаве	219
6. Закључак	229
7. Литература	231

БИОГЕОГРАФСKE И ПЕДОЛОШКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Увод	237
2. Материјал и методе	239
3. Земљиште	240
4. Вегетација.....	248
4.1. Дрвенаста вегетација	249
4.2. Зељаста вегетација	259
4.3. Ендемичне биљке	260
4.4. Неки фактори који штетно делују на шумске екосистеме	263
5. Преглед диверзитета и географског распрострањења фауне у Србији	268
5.1. Диверзитет и географско распрострањење фауне сисара	268
5.2. Диверзитет и географско распрострањење фауне птица	270
5.3. Диверзитет и географско распрострањење фауне водоземаца и гмизаваца	272
5.4. Диверзитет и географско распрострањење фауне риба и колоуста	275
5.5. Диверзитет и географско распрострањење фауне бескичмењака	276
6. Закључци	285
7. Литература	288

ЖИВОТНА СРЕДИНА, УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ И ЗАШТИТА ПРИРОДЕ У СРБИЈИ

1. Увод	299
2. Животна средина	300
2.1. Ваздух.....	301
2.1.1. Извори загађивања ваздуха	301
2.1.2. Емисије загађујућих материја у ваздух.....	304
2.1.3. Квалитет ваздуха	308

2.2. Воде	310
2.2.1. Извори загађивања вода	310
2.2.2. Квалитет површинских и подземних вода и воде за пиће	317
2.3. Земљиште	324
2.3.1. Смањење органске материје	325
2.3.2. Дерадација земљишта изазвана ерозијом и процесом клизања	326
2.3.3. Собијање земљишта	327
2.3.4. Заслањивање (салинизација) земљишта	327
2.3.5. Ацидификација земљишта	328
2.3.6. Локално и дифузно загађење земљишта	328
2.4. Комунална бука	333
2.5. Заштита животне средине – мере и инструменти	334
3. Управљање отпадом	336
3.1. Однос према отпаду крајем 20. и почетком 21. века	336
3.2. Актуелно стање и проблеми управљања отпадом	337
3.3. Кретање различитих врста отпада	337
3.4. Законодавни и плански оквир управљања отпадом	343
3.5. Институционални оквир управљања отпадом	345
4. Заштита природе	345
4.1. Историјат заштите природе у Србији и тренутно стање	345
4.2. Стратешки и правни аспект заштите природе	354
4.3. Организациони аспект заштите природе	356
4.4. Фактори који угрожавају природу	360
5. Закључак	361
6. Литература	365

ПРАИСТОРИЈСКА ГЕОГРАФИЈА СРБИЈЕ

1. Палеолит	383
1.1. Доњи палеолит	383
1.2. Средњи палеолит	386
1.3. Горњи палеолит	387
2. Мезолит	388
3. Неолит и енеолит	390
3.1. Неолит и рани енеолит	390
3.1.1. Природни услови	390

3.1.2. Насељеност и територија	393
3.1.3. Привреда	396
3.2. Средњи и позни енеолит	399
4. Бронзано доба	402
4.1. Рано бронзано доба	402
4.2. Средње бронзано доба	403
4.3. Позно бронзано доба	404
5. Гвоздено доба	406
5.1. Рано гвоздено доба или рани халштат	406
5.2. Позни халштат	408
5.3. Млађе гвоздено доба	409
6. Закључак	410
7. Литература	412

ИСТОРИЈСКИ ПРОЦЕСИ И МИГРАЦИОНА КРЕТАЊА НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ ОД РАНОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА ДО 2006.	418
1. Уводне напомене	419
2. Насељавање Словена и долазак Бугара и Мађара	420
2.1. Порекло Румуна, Влаха и Албанаца	422
2.2. Насељавање странаца у средњовековну Србију	423
3. Миграције изазване турским освајањима	427
3.1. Насељавање Срба/влаха у централну Србију и Војводину под османском влашћу	431
3.2. Миграције под турском влашћу	433
3.2.1. Досељавање припадника различитих народа под османском влашћу	434
4. Велика сеоба Срба током Бечког рата	435
5. Насељавање Војводине у 18. веку	441
6. Миграције и етничке промене на КиМ и у јужном делу централне Србије од 17. века	447
7. Миграције и насељавање централне Србије под хабзбуршком влашћу у 18. веку	450
7.1. Миграције у централној Србији под турском влашћу у 18. веку	451
8. Сеобе током Првог српског устанка	455
9. Миграције у Војводини у 19. веку	458
10. Миграције у Кнежевини Србији током прве владавине кнежева Милоша и Михајла	460
11. Усељавање у Кнежевину Србију средином 19. века	464
12. Миграције изазване ослободилачким ратовима 1876-1878.	465
12.1. Миграције и етничке промене у српским областима под турском влашћу	467
12.2. Миграције у новоослобођеним крајевима	468

13. Сеобе током Балканских ратова и Првог светског рата	469
14. Сеобе између два светска рата	472
15. Миграциона кретања за време окупације у Другом светском рату	476
16. Конституисање Србије као федералне јединице у саставу Југославије после Другог светског рата	478
16.1. Србија у социјалистичкој Југославији, 1945–1992.	480
16.2. Распад Југославије и Србија као самостална држава, 1992–2006.	487
17. Закључак	489
18. Литература	491
СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ	506
1. Увод	507
1.1. Методолошке напомене	510
2. Кретање укупног становништва Србије	513
3. Природно кретање становништва	516
3.1. Наталитет	517
3.2. Морталитет	523
3.3. Природни прираштај	526
4. Миграције	527
4.1. Унутрашње миграције	528
4.2. Спољне миграције	531
4.3. Дневне миграције	533
5. Биолошке структуре становништва	534
5.1. Полна структура	535
5.2. Старосна структура	536
6. Социо-економске структуре становништва	539
6.1. Економска активност	539
6.2. Структура запослених према делатностима	541
6.3. Брачна структура	543
6.4. Образовна структура	546
7. Етничка структура становништва	549
7.1. Промене у етничкој структури	551
7.2. Матерњи језик	553
8. Домаћинства	554
8.1. Домаћинства према броју чланова	555

8.2. Домаћинства према изворима прихода.....	559
9. Закључак.....	559
10. Литература.....	562

НАСЕЉА СРБИЈЕ 566

1. Увод	567
2. Формирање и развој насеља у Србији	568
2.1. Сеоска насеља XIX века	570
2.2. Градска насеља XIX века	571
2.3. Развој насеља у XX веку	572
3. Мрежа насеља Србије	573
3.1. Опште карактеристике мреже насеља	576
4. Типологија насеља	582
4.1. Градска насеља	584
4.1.1. Карактеристике мреже градских насеља	584
4.1.2. Процес и фазе урбанизације у Србији	587
4.1.3. Урбани систем Србије	590
4.1.4. Београд – примарни град у систему насеља Србије	592
4.2. Сеоска насеља и рурални простор Србије	594
4.2.1. Карактеристике мреже сеоских насеља	598
5. Функционално урбана подручја Србије	602
6. Закључак	607
7. Литература	610

НАЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА 614

1. Опште карактеристике националне привреде.....	615
1.1. Фактори и услови за развој националне привреде.....	616
1.2. Преглед историјског развоја привреде	618
1.2.1. Средњи век	618
1.2.2. Привреда после Првог и Другог српског устанка	623
1.2.3. Србија у Краљевини СХС/Југославији	627
1.2.4. Привредни развој 1945-1990.	634
1.2.5. Привредни развој после 1990.	651

2. Примарни сектор	663
2.1. Историјски увод	663
2.2. Осврт на претпоставке развоја пољопривреде у периоду 1945–1990	665
2.3. Општи резултати развоја и промене привредне структуре после 1945. године	670
2.4. Процес транзиције у пољопривреди	674
2.5. Савремено стање примарног сектора	675
2.6. Шуме	690
3. Секундарни сектор	691
3.1. Рударство	692
3.2. Прерађивачка индустрија	696
3.3. Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација	704
3.4. Грађевинарство	708
4. Терцијарни сектор	709
4.1. Стање и перспективе терцијарних делатности	710
4.2. Трговина	711
4.3. Саобраћај	713
5. Квартарни сектор	726
5.1. Образовање	726
5.2. Култура	729
5.3. Информационо друштво	730
5.4. Здравство	734
5.5. Социјална заштита	738
6. Закључак	739
7. Литература	741
ТУРИЗАМ СРБИЈЕ	752
1. Увод	753
2. Туристичка привреда Србије	754
2.1. Утицај туризма на запосленост	756
2.2. Девизни приходи од туризма и туристички биланс	757
3. Историјат развоја туризма у Србији	759
4. Организациона структура и туристичка политика Србије	762
5. Материјална база туризма Србије	763
5.1. Туристички промет у Србији	767
6. Врсте туристичких кретања у Србији	770

6.1. Планински туризам	770
6.1.1. Екотуризам	772
6.2. Бањски (здравствени, медицински) туризам	773
6.3. Градски (урбани) туризам	775
6.3.1. Пословни и конгресни туризам	776
6.4. Културни туризам	777
6.4.1. Манифестациони туризам	778
6.4.2. Верски туризам	778
6.5. Рурални туризам	779
6.5.1. Ловно-риоловни туризам	781
6.6. Екскурзиони и излетнички туризам	781
6.7. Наутички туризам	782
6.8. Транзитни туризам	782
7. Туристичке регије Србије	783
7.1. Туристичка макрорегија Војводина	785
7.1.1. Новосадско-фрушкогорска регија	785
7.1.2. Сомборско-апатинска туристичка регија	786
7.1.3. Суботичко-горњотиска туристичка регија	787
7.1.4. Зрењанинско-доњотиска туристичка регија	788
7.1.5. Вршачко-подунавска туристичка регија	789
7.2. Туристичка макрорегија Београд	789
7.3. Туристичка макрорегија Шумадија и Западна Србија	790
7.3.1. Шумадијско-поморавска туристичка регија	790
7.3.2. Ваљевско-подрињска регија	791
7.3.3. Врњачко-бањска туристичка регија	792
7.3.4. Голијска туристичка регија	793
7.3.5. Новопазарска туристичка регија	794
7.3.6. Златиборско-тарска туристичка регија	795
7.3.7. Копаоничка туристичка регија	795
7.4. Туристичка макрорегија Источна и Јужна Србија	796
7.4.1. Ђердапска туристичка регија	796
7.4.2. Хомољска туристичка регија	797
7.4.3. Нишко-сокобањска туристичка регија	798
7.4.4. Јужноморавска туристичка регија	799
7.4.5. Старопланинска туристичка регија	800
7.4.6. Косовско-метохијска регија	801

8. Закључак	802
9. Литература	804

**РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ, РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ И
РЕГИОНАЛНА САРАДЊА У СРБИЈИ** 810

1. Увод	811
2. Регионални развој – основне карактеристике	812
2.1. Транзиција и регионални развој	812
2.2. Поларизација регионалног развоја и проблемска подручја	813
2.3. Административна и статистичко-територијална структура	819
2.4. Законодавни и институционални оквир.....	830
3. Анализа регионалне конкурентности	833
3.1. Регион и регионализација	834
3.2. Концепт регионалне конкурентности	835
3.3. Мерење индикатора конкурентности региона у Србији	837
4. Регионална сарадња и просторно планирање	841
4.1. Регионалне иницијативе	844
4.2. Прекогранична и транснационална сарадња	847
4.3. Еврорегиони	850
4.4. Управљање програмима претприступне помоћи ЕУ	853
4.5. Просторно планирање	853
5. Закључак	859
6. Литература	863

*Црква манастира Високи Дечани (1327-1335), задужбине краља Стефана Дечанског и цара Душана, који се налази на излазу из клисуре Дечанске Бисјерице код Дечана у Међохији.
фото: М. Миливојевић 2012*

ПРЕДГОВОР

Географија Србије представља монографско дело, које има за циљ да ближе упозна научну и ширу јавност о савременим географским појавама и процесима, који су присутни у нашој земљи. Замишљена је тако да се кроз различита поглавља прикажу резултати научних истраживања запослених у Географском институту „Јован Цвијић” САНУ и спољних сарадника. Где год је то било могуће, покушали смо да одређене делове прикажемо на што разумљивији начин, како би избегли сувопарност релативно обимног дела. Трагајући за адекватном грађом, испоставило се да слична публикација, на жалост, код нас није постојала. Дакле, по први пут, појављује се књига која се може третирати као монографско дело капиталног националног значаја.

Током средњег века, најбржи развој и велики углед српска држава је имала у време династије Немањића (XII–XIV век). Освајањима на Балкану од стране Турака, Србија најпре постаје вазална држава, а од XV века је у саставу Отоманске империје. Први и Други српски устанак су били изузетно значајни историјски догађаји (односно процеси) који су усмерили догађања ка стицању независности. Године 1878. Србија је била проглашена самосталном државом. Њене тадашње границе су биле, углавном, у оквиру садашње централне Србије. Након Балканских ратова се територија проширује, а после Првог светског рата улази у савез са јужнословенским народима. Тада се ствара Краљевина СХС, а затим и Краљевина Југославија. Садашње границе су установљене после Другог светског рата. Границе шест република унутар СФР Југославије су биле само административне, непотврђене и непризнате. Етничким сукобима, крајем XX века оне постају државне.

Република Србија је пуноправни члан Организације Уједињених нација, на основу резолуције Генералне скупштине ОУН, број 12, која је усвојена на њеном 55. заседању 1. новембра 2000. године. Као самостална држава, Република Србија настала је одвајањем Црне Горе од некадашње заједничке државе 2006. године. Главни град је Београд. У састав наше државе улазе и две аутономне покрајине: Косово и Метохија (административни центар Приштина) и Војводина (административни центар Нови Сад). Јужна аутономна покрајина Косово и Метохија се налази тренутно под управом Уједињених нација у складу са резолуцијом 1244 Савета безбедности УН. Процес распада некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије током 90-их година двадесетог века, био је праћен одцељењем тадашњих република и стварањем независних држава. Условно речено, инерција тих дешавања пренела се и на Косово и Метохију. Од 2008. године, када је дошло до самопроглашења тзв. Косова као квазисамосталне државе, ову политичку творевину је признало 111 држава (закључно са 22. октобром 2015). Израз квазисамостална се користи због тога што ова тзв. држава није призната од стране Уједињених нација.

Садашња територијална организација Републике Србије уређена је Уставом Републике Србије („Службени гласник РС”, бр. 98/2006) и Законом о територијалној организацији РС („Службени гласник РС”, бр. 129/07, 18/16), и чине је: 1) аутономне покрајине (АП) као облик територијалне аутономије - АП Војводина и АП Косово и Метохија, и 2) општине (147), градови (26) и Град Београд, као територијалне јединице. Уставом и Законом, Град Београд је дефинисан као посебна територијална јединица која обухвата 17 градских општина. Најмања територијална јединица су насеља, којих у Републици Србији има 6.158.

Законом о регионалном развоју („Службени гласник РС”, бр. 51/09, 30/10) и Уредбом о номенклатури статистичких територијалних јединица - НСТЈ („Службени гласник РС”, бр. 109/09, 46/10) дефинисана је хијерархијска структура територијалних јединица, као стандард за прикупљање и анализу статистичких података и показатеља о мерама успешности регионалног развоја. Утврђени су следећи нивои груписања територијалних јединица: две целине нивоа НСТЈ 1: Србија - север и Србија – југ; пет региона нивоа НСТЈ 2: Београдски регион, Регион Војводине, Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Регион Косово и Метохија, и 30 области нивоа НСТЈ 3.

Према Уставу Републике Србије у члану 1. стоји: „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима.”

Према Статистичком годишњаку за 2014. годину површину од 88 499 km² која се односи на укупну територију Републике Србије, треба сматрати привременом (табела 1). У току је израда дигиталног катастарског плана, тако да још није могуће преузети коначне податке о површини појединих општина. У односу на површину Земље, Србија заузима 0,017 %. Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године није спроведен на територији АП Косово и Метохија. У општинама Прешево и Бујановац забележен је смањен обухват јединица пописа, услед бојкота од стране већине припадника албанске националне заједнице. Процењен број становника Републике Србије у 2013. години износи 7 164 132 без података о броју становника на територији Косова и Метохије.

Табела 1. Површина Републике Србије

	Укупно	%
Република Србија	88.499	100
Србија – Север	24.848	28,1
Београдски регион	3234	3,7
Регион Војводине	21.614	24,4
Србија – Југ	63.651	71,9
Регион Шумадије и Западне Србије	26.493	29,9
Регион Јужне и Источне Србије	26.248	29,7
Регион Косово и Метохија	10.910	12,3

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2014, позивање на Републички геодетски завод

У табели 2 су приказане координате крајњих тачака, а у табели 3. дужине сувоземних, речних и језерских граница Републике Србије.

Табела 2. Географске координате крајњих тачака Републике Србије

	Северна географска ширина	Источна географска дужина*	Општина	Место
Север	46°11'	19°40'	Суботица	10 km северно од Суботице
Југ	41°53'	20°36'	Гора	Рестелица
Исток	43°11'	23°00'	Димитровград	Стара планина, врх Сребрна глава
Запад	45°55'	18°49'	Сомбор	9.3 km од Бачког Брега

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2014, позивање на Војногеографски институт, Београд. * По Гриничу

Податке о дужини граница треба условно користити, јер су границе према републикама некадашње СФРЈ биле административне, тј. нису биле обележене нити математички дефинисане.

Табела 3. Дужина граница Републике Србије (km)

	Сувоzemна граицца	Речна граница	Језерска граница	Укупна дужина	%
Укупно	1567,3	751,1	43,3	2.361,7	100,0
%	66,4	31,8	1,8	100,0	-
Мађарска	156,7	18,0	0	174,7	7,4
Румунија	258,6	289,3	0	547,9	23,2
Бугарска	333,5	27,0	0	360,5	15,3
Македонија	247,4	35,5	0	282,9	12,0
Албанија	110,6	3,0	0	113,6	4,8
Босна и Херцеговина	109,9	217,7	43,3	370,9	15,7
Хрватска	111,1	150,6	0	261,7	11,1
Црна Гора	239,5	10,0	0	249,5	10,6

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2014, позивање на Републички геодетски завод (подаци о утврђеним државним границама из граничне документације коју поседује Група за границе Министарства спољних послова)

Према географском положају, Србија се дефинише као континентална, балканска, средњеевропска (панонска) и подунавска земља. Посматрано по часовним зонама, Србија се налази на источној Земљиној полулопти, у средњоевропској часовној зони (MET = GMT + 1 h), и на северној Земљиној полулопти, у умереном светлосно-тоположном појасу. Географски центар Србије налази се западно од Крагујевца,

око 8 km од центра града (праволинијско растојање) у атару насеља Драча, град Крагујевац¹, чије су координате N 44° 01' 15" и E 20° 54' 58".² Близина Јадранског мора и утицаји Средоземља су и те како значајни, те се наша држава често убраја и у медитеранске земље. Ово се посебно односи на климатске прилике код којих се Медитерански утицај најјаче испољава у Метохији. Највиши врх Ђеравица, висок

1 Илић Ј, Станковић С. (2007). Географски центар – географски центри Републике Србије, централне Србије, Аутономне Покрајине Војводине и Аутономне Покрајине Косова и Метохије. Зборник Матице српске за друштвене науке, 123, 109–122.

2 Тадић, М. (2010). *Математичка географија Србије*. Београд: ЕОН.

је 2656 m, и налази се на Проклетијама. Најнижа тачка Србије је тремеђа са Румунијом и Бугарском и налази се код ушћа Тимока у Дунав на надморској висини 28 m.

Културно географски положај Србије условљен је друштвено-историјским и геополитичким процесима који су се одвијали у прошлости. Највећи део територије доминантно је изложен византијско-православном утицају. На северу Србије има уплива западноевропског католичког културног утицаја и исламско - турског на југу и југозападу.

У политичко-географском смислу, Србија припада Југоисточној Европи. Земље ове регије које нису чланице Европске уније називају се Западни Балкан. Овој групи, поред Србије, припадају Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Албанија.

Моравско-нишавска долина и река Дунав представљају главне природне детерминанте које су утицале на формирање саобраћајно - географског положаја Србије. Велики значај имали су и политички, геостратешки и економски услови. Захваљујући оваквим условима, кроз Србију пролазе два Паневропска саобраћајна коридора. Коридор VII, детерминисан речним током Дунава и мултимодални (друмско-железнички) коридор X. Они су допринели да Србија има транзитни положај, посредничку улогу, између западне и централне Европе и Блиског истока (карта 1).

Др Милан Радовановић
Уредник монографије Географија Србије

Монографија је реализована у склопу пројекта III47007

који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

РЕЉЕФ СРБИЈЕ

Јелена Ђалић, Марко В. Милошевић, Милован Миливојевић, Тивадар Гаудењи

*Понор, Сџара њланина
фојто: М. Миливојевић, 2014*

РЕЉЕФ СРБИЈЕ

Јелена Ђалић, Марко В. Милошевић, Милован Миливојевић, Тивадар Гаудењи
Географски институт „Јован Цвијић” САНУ

Апстракт

У поглављу су основне црте рељефа Србије приказане према морфогенетском принципу. У уводном делу приказана је основна систематизација активних геоморфолошких процеса. Потпоглавље о морфометријским карактеристикама рељефа садржи податке о хипсометрији (надморским висинама), нагибима и експозицијама терена, израчунатим на основу дигиталног модела висина са резолуцијом од 90 метара. Целина посвећена геолошкој основи даје оквирни преглед геотектонске еволуције и литолошке грађе, иако без детаљних разматрања ове проблематике. У оквиру генетских типова рељефа, обрађене су прво морфоструктуре, те тектогени и магматогени облици (ендогени рељеф), а потом низ процеса и облика егзогеног рељефа. У прегледној форми анализирани су сви активни геоморфолошки процеси у Србији (падински, флувијални, крашки, периглацијални), као и процеси који данас више нису активни (гласијални и еолски), али су оставили јасан траг у цртама рељефа. Према просторном обухвату, највећу површину захватају падински процеси, који уз флувијалне дају основно обележје рељефу Србије.

Кључне речи

рељеф, морфометрија, морфоструктурни процеси, геоморфолошки процеси, Србија

1. УВОД

Под појмом рељефа подразумевају се сви облици на Земљиној површини, који настају и мењају се деловањем ендегених сила и егзогених процеса, како у геолошкој прошлости, тако и данас. Научна дисциплина која проучава рељеф је геоморфологија. Термин је настао током 70-их и 80-их година 19. века (La Noé & Margerie, 1886), а оригинално значење је било „генетско проучавање топографских облика” (McGee, 1888, према: Nuggett, 2011). Рељеф произилази из утицаја које тектонски и магматски покрети, те различити

спољни агенси (температурне промене, вода/лед, ветар, живи свет) током времена врше на геолошку подлогу.

Активни геоморфолошки процеси у Србији могу се сврстати у 4 основне групе: падински, флувијални, крашки и периглацијални.

У оквиру падинских процеса разликују се делувијални, пролувијални (механичко деловање повремених дифузних и линијских токова воде

КЛИМА СРБИЈЕ

*Бошко Миловановић, Милан Радовановић,
Горица Станојевић, Милица Пецељ, Југослав Николић*

*Дуја над Кораћницом
фото: М. Миливојевић, 2013*

КЛИМА СРБИЈЕ

*Бошко Миловановић**, *Милан Радовановић**, *Горица Сџанојевић**,
*Милица Пецељ**, *Јуџослав Николић***

* Географски институт „Јован Цвијић”, САНУ

** Републички хидрометеоролошки завод Србије

Апстракт. Клима Србије је представљена кроз проучавање одређених типова атмосферске циркулације, анализу најзначајнијих климатских елемената, израчунавање трендова за поједине климатске елементе и дефинисање, тј. приказивање климатских регија. Кроз неколико примера илустрован је значај који одређене синоптичке ситуације имају за екстремне температурне прилике у Србији. На основу података за период 1961–2010, приказана је просторна расподела температура ваздуха, количина падавина, инсолације, облачности, релативне влажности ваздуха, ветра и снега (средњи датум појаве првог и последњег снега, максимална измерена висина снежног покривача, средњи број дана са снегом и снежним покривачем), при чему није изостављена ни анализа појединих екстремних климатских догађаја. За исти период израчунати су и картирани трендови температуре ваздуха и количине падавина (на годишњем и сезонском нивоу). Вредности климатских елемената у претходно издвојеним климатским целинама (добијеним на основу података за период 1961–1990.), иновирани су на основу података за период 1961–2010. Представљена је методологија израчунавања топлотног баланса између човека и околине, на којој се заснивају новија истраживања из области хумане биоклиматологије. Термофизиолошки биоклиматски индекс, као мера топлотног оптерећења у човеку у најтоплијем месецу, на основу података за период 2000–2010. израчунат је за шест метеоролошких станица.

Кључне речи. синоптичка климатологија, регионална климатологија, промене климе, климатска регионализација, хумана биоклиматологија, Србија

1. УВОД

Србија се, као држава са релативно малом површином, одликује разноврсним климатским типовима и специфичностима. На то утичу у првом реду изложеност струјањима ваздушних маса различитих особина, као и модификовање особина различитих ваздушних маса под утицајем рељефа. Ти утицаји су у овом поглављу приказани кроз мноштво примера и исцрпан опис атмосферске циркулације која утиче на климу Србије.

Климатске промене које су евидентне на читавој планети свакако да се одражавају и на територији

Србије. У научним круговима воде се понекад и жучне расправе о узроку тих промена, као и о могућим сценаријима климатских промена у будућности. Показало се да се на овом нивоу научних сазнања не може са сигурношћу утврдити какве нас временске и климатске прилике могу очекивати у било ком будућем периоду, не само на нашим просторима већ и у глобалу. Стога је у овом поглављу дат приказ промена температуре воде и ваздуха и количине падавина у периоду 1961–2010. и само кратак осврт на могуће пројекције климе у будућности.

ВОДЕ СРБИЈЕ

*Марко Урошев, Јелена Ковачевић–Мајкић, Драгољуб Штрбац, Ана Милановић
Пешић, Драгана Милијашевић, Дејана Јаковљевић, Ана Петровић*

*Дунав, Ђердајска клисура, Мали Казан
фото: М. Миливојевић, 2006*

ВОДЕ СРБИЈЕ

Марко Урошев, Јелена Ковачевић-Мајкић, Драгољуб Шћирбац, Ана Милановић Пешић, Драјана Милијашевић, Дејана Јаковљевић, Ана Пејровић

Географски институт „Јован Цвијић”, САНУ

Апстракт: У поглављу је дат приказ стања водних ресурса Србије и њиховог коришћења. У уводном делу кратко су приказани настанак речне мреже, фактори који утичу на формирање отицаја, као и основни показатељи водних потенцијала Србије и употребљивости вода. У анализи подземних вода представљени су различити типови издани и њихов режим. Посебна пажња посвећена је крашким и термоминералним водама. Водни режим река и режим проноса наноса анализирани су на основу података са станица Републичког хидрометеоролошког завода Србије (РХМЗС) за период 1961–2010, осим за станице у сливу Белог Дрима за које је усвојен период 1961–1995. Прорачуни средњегодишњих протицаја, његових вишегодишњих и унутаргодишњих варијација, водног биланса, као и анализа тренда годишњих и сезонских протицаја, урађени су на основу података са 94 станице, које су распоређене у 11 главних сливова. Максимални и минимални протицаји различите вероватноће појаве израчунати су за 54 станице. Пренос наноса анализиран је на 13 станица. У делу Водопривреда анализирано је стање водоснабдевања, наводњавања, хидроенергетике, пловидбе, одводњавања, водне ерозије, као и преглед неких од највећих поплава у проучаваном периоду.

Кључне речи: воде, водни ресурси, водни потенцијал, водопривреда, Србија

1. УВОД

Изван научних кругова често се употребљава термин „богатство водом”, који има квалитативно значење. За разлику од такве употребе, у научним круговима употреба термина „богатство водом/водним ресурсима” се ослања на квантитативно изражене показатеље (дужину водотока, густину речне мреже, просторну и временску расподелу вода, количине употребљиве воде, расположивост воде по становнику и сличне) или се његово коришћење избегава и директно се говори о поменутиим показатељима.

С обзиром на чињеницу да се термин „богатство водом” често користи, неопходно је указати

на његову релативност. У том смислу богатство водним ресурсима неке територије треба посматрати у односу на суседне земље, земље у региону и свет. Богатство водом неке територије представља збир домицилних и транзитних вода, при чему степен коришћења водних ресурса не зависи само од количине вода којима се располаже, већ и од многих других фактора који подразумевају квалитет и заштиту вода, те заштиту од вода, тачније од екстремних појава и процеса везаних за воде. Исто тако, оцена богатства водом неке територије је збирна или просечна вредност са мањих територијалних јединица од којих се она састоји. Тако, на пример, становништву које живи у „безводном” крају,

БИОГЕОГРАФСКЕ И ПЕДОЛОШКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

Милан Миленковић, Нина Б. Ђурчић, Олга Костић, Марина Илић

*Шума у јесен на Стјарој њланини
(Источно Србија)
фото: М. Миливојевић, 2008*

БИОГЕОГРАФСKE И ПЕДОЛОШКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

Милан Миленковић*, Нина Б. Ђурчић*, Олија Косић**, Марина Илић***

* Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, Београд

** Универзитет у Београду, Институт за биолошка истраживања „Синиша Станковић”, Београд

*** Универзитет у Београду

Апстракт: Србија спада у државе Европе са високим степеном педолошке и биолошке разноврсности, као и са значајним бројем ендемичних и реликтних врста. Разноликост геолошко-литолошке подлоге и рељефа, климатске специфичности и разноврсност вегетације, условили су да се на простору Србије образује земљиште различитих физичких и хемијских карактеристика, развојних фаза и плодности. Земљишта Србије су сврстана у три реда: аутоморфна, хидроморфна и халоморфна. Највећу површину заузимају земљишта типа ранкер са регосолом и литосолом (16,2%), еутрични камбисол (12,4%) и чернозем (12,0%), затим следе земљишта на тврдим кречњацима, дистрични камбисол, флувисол и вертисол (по 8–9%). Шумовитост у Србији је 29,1%, а највећи део шума спада у разред Евро-сибирских листопадних шума, при чему доминирају буква и хрстови. Штетни антропогени утицаји на шуме су: прекомерна сеча, неодговарајући избор начина газдовања и врсте дрвећа, као и неадекватно спровођење мера заштите. Посебан проблем у Србији представљају шумски пожари који се најчешће приписују утицају човека. Међутим, спроведена истраживања указују на могућност настанка пожара услед деловања високоенергетских честица Сунчевог ветра. У оквиру фауне, у Србији је забележен значајан број врста: сисара – преко 90, птица – око 360, гмизаваца – 24, водоземаца – 21 и риба – преко 85. Код бескичмењака је посебно изражен ендемизам, нарочито код земљишне и пећинске терестричне и акватичне фауне, у оквиру којих се непрестано откривају нове врсте, па чак и родови. У Србији су велики помаци остварени потписивањем низа глобалних, европских и регионалних конвенција у вези са очувањем биодиверзитета, затим доношењем већег броја закона у области заштите животне средине и биодиверзитета, дефинисањем међународно значајних подручја за лептире (PBA) и птице (IBA), као и реализацијом многобројних пројеката у циљу инвентаризације и заштите укупног биодиверзитета Србије.

Кључне речи: земљиште, вегетација, флора, фауна, биодиверзитет, Србија

1. УВОД

Поглавље представља свеобухватан преглед педолошких и биогеографских карактеристика Србије. Земљиште (педосфера) представља јединствену, специфичну и динамичну творевину и природно богатство које се може сматрати извором живота у најширем смислу. Као једно од главних еколошких фактора, оно је нераскидиво везано за настанак и развој живог света. Овај танак природан површински слој, сачињен од органоминералних једињења карактеристичних искључиво за земљиште, образује се на додиру

атмосфере и литосфере, као резултат заједничког и узајамног деловања низа педогенетских фактора као што су рељеф и топографија, физичке и хемијске карактеристике матичног супстрата, климатски услови (температура и падавине), живи организми (биљке, животиње и микроорганизми), време и човек (Antić, Jović, Avdalović, 1982). Образовање и еволуција земљишта се одвијају непрекидно, односно оно настаје, пролази кроз различите развојне фазе и показује велику просторну и временску варијабилност. Ипак, педогенетски процеси се одвијају веома споро, тачније захтевају векове, због чега се земљиште може

ЖИВОТНА СРЕДИНА, УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ И ЗАШТИТА ПРИРОДЕ У СРБИЈИ

Драгана Миљановић, Милена Панић, Тамара Јојић Главоњић

*Алувијална равна Пчиње,
после поплаве 2010. године
фото: М. Миливојевић, 2010*

ЖИВОТНА СРЕДИНА, УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ И ЗАШТИТА ПРИРОДЕ У СРБИЈИ

Драгана Миљановић, Милена Панић, Тамара Јојић Главоњић
Географски институт „Јован Цвијић” САНУ

Апстракт: У истраживању је стање животне средине приказано применом „DPSIR” методолошког поступка (Driving forces – Pressure – State – Impact – Response: покретачке снаге – притисак – стање – утицај – реакција/ одговор). Утврђивањем извора и врсте притисака на животну средину омогућена је процена стања животне средине (ваздух, воде, земљиште). Издвојени су основни еколошки проблеми и подручја која су најугроженија, као и мере и инструменти који доприносе заштити животне средине. Отпад се издваја као један од главних проблема који директно угрожава квалитет ваздуха, земљишта, површинских и подземних вода, па самим тим човека и друге живе организаме. Минимизирање последица и његово одрживо усмеравање од тренутка генерисања, преко сакупљања, транспорта, складиштења до третмана и финалног одлагања отпада на депоније, могуће је успостављањем националног система управљања отпадом. Велика разноврсност на нивоу врста, еко-система и предела, одликује природу наше земље. Свест о неопходности њене заштите датира још из средњег века. Значајан је број национално и интернационално заштићених подручја, уз добро организован систем заштите на челу са Законом за заштиту природе Србије.

Кључне речи: стање животне средине, заштита животне средине, отпад, управљање отпадом, заштита природе, заштићена подручја, Србија

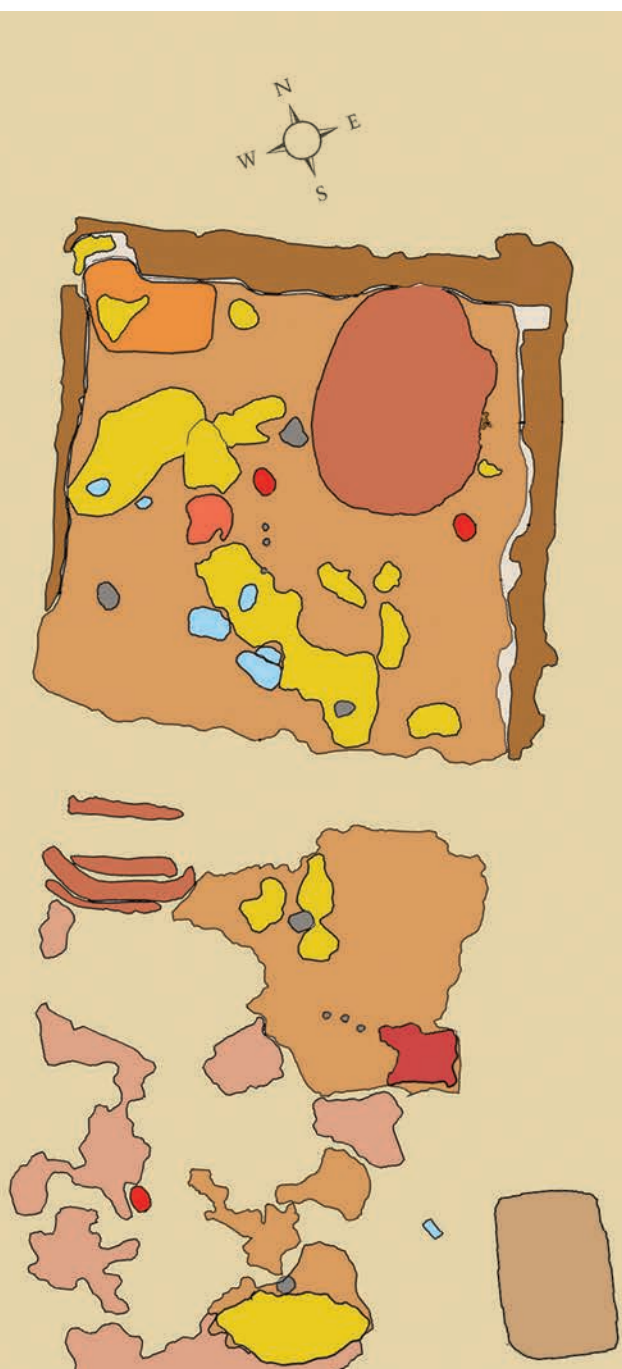
1. УВОД

Истраживање спроведено у овом поглављу обухвата три тематске целине. У првој су обрађена питања везана за животну средину. За приказ интеракција између друштва и животне средине коришћен је интегрални „DPSIR” модел (Gabrielson, Bosch, 2003). Анализирани су главни покретачи промена и с њима повезани притисци на животну средину. Приказано је стање животне средине у Србији, односно квалитет основних елемената животне средине (ваздух, воде, земљиште). Указано је на ефекте промена стања животне средине у виду социо-економских и еколошких последица.

Мере и инструменти у заштити животне средине представљени су као одговори друштва на еколошке проблеме. У тематској целини која обрађује питање отпада и управљање отпадом, приказан је свеобухватан преглед функционисања система управљања комуналним, индустријским, медицинским, амбалажним отпадом и посебних токова отпада у Србији. Издвојени су и анализирани актуелни проблеми, као и циљеви будућег развоја. Поред тога, приказани су законодавни, плански и институционални оквири, који представљају окосницу функционисања система управљања отпадом у Србији. У последњој тематској целини која говори о заштити природе, дат

ПРАИСТОРИЈСКА ГЕОГРАФИЈА СРБИЈЕ

Душан Михаиловић, Драгана Антоновић, Александар Капуран

Основа куће на Раноенеолитском
налазишту Црквине у Ситублинама
Цртеж и фотографија: Адам Црнобрња

ПРАИСТОРИЈСКА ГЕОГРАФИЈА СРБИЈЕ

Душан Михаиловић, Драјана Анђионович, Александар Кајуран

Апстракт: Праисторијска географија подразумева проучавање утицаја географских фактора на културу, економију и друштво праисторијских заједница. За разлику од историјске географије, која се бар делимично ослања на писане изворе, праисторијска географија у потпуности зависи од палеогеографских, палеоеколошких и археолошких доказа. Због тога она подразумева интердисциплинарна истраживања, спроведена са циљем да се одговори на конкретна питања о утицају средине на културни развој. Да би се дошло до релевантних података неопходно је испратити читав ланац узрочних веза између природних процеса и културних појава.

Палеогеографска и палеоеколошка проучавања неопходна су када је реч о проучавању културних појава у плеистоцену и раном холоцену. У том периоду, рељеф, клима и вегетација нису били исти као и данас, а систем насељавања ловачко-сакупљачких заједница био је битно другачији од каснијих седелачких заједница. Утицај природних фактора на начин живота и развој културе у овим периодима био је веома велики, док је утицај човека на средину био готово незнатан, све до крчења шума ради добијања обрадивог земљишта у неолиту.

Археолошка истраживања (сл. 1) су показала да је централни Балкан имао важну улогу у прелазним периодима праисторије. Захваљујући свом географском положају, преко њега су мигрирале популације које су се у ритму климатских осцилација кретале између источне Европе и Мале Азије и средње и западне Европе, док је у глацијалним раздобљима представљао рефугијум не само за биљни и животињски свет већ и за људске заједнице. У овом поглављу размотрићемо различите аспекте насељавања у праисторији централног Балкана: демографске промене и популациона кретања, насеља, станишта и економске прилике, као и утицај климатских и еколошких промена на промене у начину живота и материјалној култури.

1. ПАЛЕОЛИТ

1.1 ДОЊИ ПАЛЕОЛИТ

(пре 2,5 милиона година – 300.000 година)

Доњи палеолит је трајао од пре 2,5 милиона година, када се у јавља прво оруђе, до пре 300,000 година, када се јављају прве културе средњег палеолита. Овај период обухвата крај плиоцена, доњи плеистоцен и готово цео средњи плеистоцен. Носиоци доњопалеолитских култура били су најранији представници рода *Homo*: *Homo habilis*, *Homo ergaster*, *Homo erectus* и *Homo heidelbergensis*. Рани хоминиди напустили су Африку најкасније пре 1,8 милиона година, а Балкан је насељен већ пре 1,5 милиона година, о чему сведоче налази из пећине Козарнике у Бугарској (Guadelli *et al.* 2005; Sirakov *et al.* 2010). На територији данашње Србије до сада нису нађени остаци ове старости.

Према Миланковићевој теорији о узроцима ледених доба, која је данас општеприхваћена, на климатске промене су пресудно утицали астрономски фактори (Berger, Loutre 2007). У доњем и средњем плеистоцену клима се мењала у 41.000-годишњем ритму промене нагиба Земљине осе ротације, а хладне осцилације нису биле толико изражене. Пре пола милиона година успоставља се 100.000-годишњи циклус промене ексцентрицитета Земљине орбите око Сунца (од кружне ка елиптичној), а клима постаје стабилнија. Тиме су створени услови за трајно насељавање раних хоминида у Европи.

На насељавање Европе битно је утицала и фауна. У доњем плеистоцену, Европу су уз претке готово

МИГРАЦИЈЕ И САВРЕМЕНА ИСТОРИЈА СРБИЈЕ

Зоран Јањетовић, Слободан Селинић

*Пећка патријаршија, седиште патријарха
Српске православне цркве у Пећи,
Косово и Метохија,
фото: М. Миливојевић, 2012*

ИСТОРИЈСКИ ПРОЦЕСИ И МИГРАЦИОНА КРЕТАЊА НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ ОД РАНОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА ДО 2006.

Др Зоран Јањешковић, Др Слободан Селинић

Институт за новију историју Србије

Апстракт: Рад приказује историјске и миграционе процесе и догађаје на данашњој територији Републике Србије од досељавања Словена у Југоисточну Европу до 2006. године. Он представља синтезу досадашњих сазнања о друштвеним, економским и политичким узроцима миграција и друштвених промена, као и о деловању миграција и друштвених промена на промене у политици, државном уређењу и привреди. Написан је на основу како најновије, тако и релативно старе, али још увек незамењиве литературе.

Кључне речи: Србија, Срби, миграције, становништво, насељавање, рат

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Рад укратко приказује миграције на територији Републике Србије од раног средњег века до наших дана и њихову историјску позадину, као и изградњу модерне српске државе после Другог светског рата – прво у оквиру Југославије, а потом и ван ње. Због ограниченог простора нису могли да буду обухваћени сви догађаји, појаве и процеси који су се одвијали током овог дугог раздобља, али се аутори надају да су успели да читаоцу укратко објасне како су се формирали становништво и државне институције Републике Србије.

Територија Републике Србије, смештена у средишњем делу Балканског полуострва, на путу од Средње Европе ка Малој Азији, била је због свог положаја од најстаријих времена изложена многобројним миграцијама. Оне су биле привременог или трајног карактера. Некад су биле изазване

економским разлозима, а некад политичким. Прве су обично биле постепене, обухватајући мање групе људи током дужих временских периода. Оне су се често одвијале у етапама, тј. мигранти нису одмах стизали до коначног одређишта, већ тек након што се једна или више генерација задржала у етапној области. Миграције изазване политичким разлозима су биле краткотрајније, али су покретале веће масе становништва током краћег временског раздобља. Радило се о ратовима, устанцима, војним походима, као и о променама граница које су такође изазивале померања већих маса, пре свега цивилног становништва, које је мигрирало да би спасло живот, имовину или избегло потпадање под власт, за коју је претпостављало да му неће бити наклоњена (Лутовац, 1958; Цвијић, 1966; Цвијић, 1987). Овим узроцима највећи српски географ, Јован Цвијић, додаје и психолошке мотиве (Цвијић, 1966), који се у многим случајевима заиста могу засебно разматрати, иако по правилу чине саставни део мотивације при свакој миграцији.

СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ

*Власта Кокотовић Каназир, Јелена Стојилковић Гњатовић,
Марко Филиповић, Стефана Бабовић, Марија Ивковић, Сузана Ловић Обрадовић*

*Младеновац, карневал предшколске деце
фото: М. Миливојевић, 2016*

*Жене из села Дојкинци на
Сјарој њланини (ошћина Пирој)
фото: М. Миливојевић, 2007*

СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ

Власија Кокошковић Каназир, Јелена Стојилковић Ђуђаковић, Марко Филиповић, Стефана Бабовић, Марија Ивковић, Сузана Ловић Обрадовић

Апстракт: Праћење основних демографских трендова на подручју Републике Србије указује на значајне регионалне разлике и осцилације изучаваних процеса током посматраног периода. Циљ је да се анализом кретања броја становника и домаћинстава, просторног аспекта депопулације, кретања природне и миграционе компоненте и популационих структура да увид у демографску слику становништва Србије. Дефинисање општих и специфичних појава и процеса омогућили су објашњење одређених закономерности, али и екстремних случајева. Као основни извори података за свеобухватно изучавање демографских процеса коришћене су пописна и витална статистика. Употреба стандардних демографских метода и техника омогућила је праћење и упоређивање промена које су се десиле након Другог светског рата. У зависности од циљане детаљности изучавања одређене појаве разликују се и временски и територијални обухват. Експлоатација података из сукцесивних пописа становништва омогућила је креирање временских серија, али са методолошким назнакама о потенцијалним ограничењима. Посебан акценат је стављен на резултате последњег пописа становништва 2011. године. Дефинисање узајамног утицаја друштвено-економских прилика и карактеристика становништва се издвојило као један од резултата анализе. Негативан природни прираштај, старење становништва, интензивни миграциони токови с једне стране, односно деаграризација, индустријализација, интензивна урбанизација, поларизовани развој, као и негативне друштвено-политичке околности са друге стране, обликовали су савремену демографску слику Србије.

Кључне речи: становништво, пописи становништва, витална статистика, демографске структуре, миграције, Србија

1. УВОД

Регионалне неравнотежности у Србији манифестују се у вишеслојној регионалној и унутар регионалној поларизованости. Сагледавање демографске компоненте, а пре свега њеног утицаја на свеукупни регионални развој Србије, од посебног је значаја, нарочито ако се има у виду да на великом делу територије, услед озбиљно квантитативно и квалитативно угрожених демографских ресурса, постоји претња да управо демографска компонента буде главна сметња и ограничење равномерног регионалног развоја Србије. Данас је уочљива правилност да су економски сиромашна друштва богата децом, а економски богата друштва сиромашна децом (Ђурђевић, 2006).

У том погледу, Србија је феномен као економски сиромашно друштво, сиромашно децом. Као и у већини европских земаља, и у Србији је већ неколико деценија ниво рађања недовољан за просту репродукцију становништва, што узрокује депопулацију и наглашено демографско старење и осликава последице демографске транзиције. Изразит депопулациони тренд, посебно погађа неразвијене и пограничне општине, што води ка потпуном демографском пражњењу тих подручја.

Посматрајући историју пописа становништва, за Србију је карактеристична релативно богата пописна традиција, која се може пратити од Кнежевине Србије па до модерног доба. Тако је Кнежевина, односно Краљевина Србија сврстана међу европске земље са завидним степеном

НАСЕЉА СРБИЈЕ

Марија Дробњаковић, Александра Спалевић

Београд - Дојкинци (Стара њланина)

фото: М. Миливојевић, 2006/07

НАСЕЉА СРБИЈЕ

*Марија Дробњаковић**, *Александра Сјалевић**

* Географски институт „Јован Цвијић”, САНУ

Апстракт: Поглавље Насеља Србије садржи основне идеје, концепте и методологије у проучавању настанка и развоја насеља у Србији. Направљен је свеобухватни преглед различитих приступа у типолошком и класификационом дефинисању насеља. Посматран је систем насеља у целини, као и субсистеми градских и сеоских насеља, пратећи промене и правце развоја од иницијалних до сложених просторно–функцијских форми на територији Републике Србије. У анализи сеоских и градских насеља коришћене су квантитативне и квалитативне методе, базиране на простим и сложеним демографским, просторним и социо–економским индикаторима, у циљу утврђивања законитости у развоју насеља и сагледавања њихових промена у простору.

Кључне речи: насеља, градска насеља, сеоска насеља, урбанизација, полицентризам, Србија

1. УВОД

Насеља представљају једне од најкомплекснијих друштвених феномена, који се одражавају различитим облицима и функцијама у простору. Научно–стручна сазнања о насељима на простору Србије су веома опсежна, са израженом хетерогеношћу у приступима тумачења и истраживања. Приликом истраживања насеобинске проблематике консултују се различите научне дисциплине, ради свеобухватнијег поимања насеобинских творевина и структура и њиховог еволутивног тока.

Истраживање спроведено у овом поглављу односи се на систем мреже насеља Србије. За циљ има да прикаже начин постанка, форме просторног и социо–економског развоја, еволутивне правце и прагове изражене кроз главне развојне фазе и факторе. Представљене су основне теоријско–методолошке поставке насеобинских система, са посебним фокусом на типологију насеља, за коју

се везује квантитативна аналитичка поставка. За истраживање насеобинског система Србије користили су се званични статистички подаци за период од 1953–2011. године. Посматрани параметри (број насеља, популациона и просторна величина насеља, густина насељености, густина мреже насеља, растојање међу насељима и коефицијент дисперзије), као основни показатељи развоја мреже насеља, дати су на нивоу целог система, али услед хетерогености података и на нивоу градских и сеоских насеља, као засебних система. У циљу указивања на правце даљег развоја и превазилажења проблема у развоју регионалних целина, приказан је модел просторно–функционалне организације насеља на простору Србије, као инструмента за постизање уравнотеженог просторног и полицентричног развоја мреже насеља Србије.

НАЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА

*Рајко Буквић, Драган Алексић, Југослав Аничич, Марко Лакета,
Јована Тодорић, Небојша Закић, Дарко Вуковић, Далибор Милетић,
Светлана Вукотић, Драган Вукмировић, Јованка Вукмировић, Александра Мајдаревић*

*Нобо Брдо, средњовековни утврђени град настао
почетком XIV века на Косову и Метихији – центар
економске моћи средњовековне Српске државе
фото: Д. Ширбац, 2017*

НАЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА

Рајко Буквић¹, Драјан Алексић², Јујослав Аничкић³, Марко Лакеџа⁴, Јована Тодорић¹, Небојша Закић³, Дарко Вуковић¹, Далибор Милетић⁵, Свeйлана Вукојић³, Драјан Вукмировић⁶, Јованка Вукмировић⁶, Александра Мајдаревић⁷

¹ Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, Београд

² Институт за новију историју Србије, Београд

³ Универзитет Унион-Никола Тесла, Факултет за предузетнички бизнис и менаџмент некретнина, Београд

⁴ Висока струковна школа тржишних комуникација, Београд

⁵ Универзитет Цон Незбит, Београд, Факултет за менаџмент, Зајечар

⁶ Универзитет у Београду, Факултет организационих наука, Београд

⁷ ФЕФА - Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд

Сажетак. У овом одељку разматрају се опште карактеристике националне економије. У првом делу приказан је њен историјски развој, који је обухватио привреду у средњовековној српској држави Немањина, преко развоја у оквиру турске феудалне државе, изградње самосталне српске државе након српских устанака и ослобођења од Турске, па до развоја у савременим условима 20. и 21. века. Тај вишевековни развој протицао је у сталним напорима да се превазиђе наслеђена економска заосталост, да се унапреди и модернизује привреда, односно да се претежно аграрна земља претвори у земљу с модерном индустријском привредом, али и уз отпоре изражене у супротној тенденцији да се одржи аграрни, односно сељачки карактер земље. Ипак, био је то процес који се уз мање или више осцилација, али у целини успешно одвијао све до пред крај 20. века. Међутим, почев од последње деценије претходног века земља је током процеса транзиције била деиндустријализована, тако да је сада на нивоу развоја од пре неколико деценија, и стоји пред поновним захтевима за (ре)индустријализацијом. У другом делу разматрају се актуелне карактеристике привреде Србије, подељене у четири сектора.

Кључне речи. национална привреда, историјски развој, (де)индустријализација, сектори привреде, Србија, Југославија

1. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НАЦИОНАЛНЕ ПРИВРЕДЕ

У овом поглављу најпре ће бити указано на факторе и услове који делују, односно који су деловали на развој привреде Србије, а затим ће бити дат историјски приказ тог развоја у једном дужем периоду, почев од средњовековне српске државе. При томе, има се у виду да привредни развој чине две компоненте: привредни раст и промене у структури привреде. Привредни раст

је повећање производње које се изражава укупно (за целу земљу) или по глави становника (пер capita). Промене у структури су промене учешћа појединих делатности (индустрија, пољопривреда и др.) у укупној вредности производња, запослености и дохотка. Историјски приказ развоја привреде сагледаваће како промене у наведеним компонентама, тако и услове који су до тих промена доводили.

ТУРИЗАМ СРБИЈЕ

Жељко Бјељац, Александра Терзић, Јована Бранков, Ана Јовановић, Марко Д. Петровић

*Београд (Савамала) полед иреко Савској кеја
фото: М. Урошев, 2017*

ТУРИЗАМ СРБИЈЕ

Желько Бјељац, Александра Терзић*, Јована Бранков*, Ана Јовановић**, Марко Д. Пејровић**

* Географски институт „Јован Цвијић”, САНУ, Београд

** Централни регистар, депо и клиринг хартија од вредности Републике Србије, Београд

Апстракт: У раду су представљени теоријски оквири развоја туризма у Србији, као научне дисциплине и привредне гране, кроз повезаност са званичним економским показатељима у овој области. Анализирани су аспекти историјата и хронолошког развоја туризма. Истакнуте су врсте туристичких кретања и поделе туризма према специјалним интересовањима туриста, а који су уочени на територији државе. Приказани су статистички подаци о промету туриста у следећим видовима туризма: планинско-рекреативни, бањски, градски, рурални, манифестациони, културни, верски, научички, ловно-риболовни, транзитни и излетничко-екскурзиони туризам. Дат је увид у најважније вредности туристичких регија (укупно 21), груписаних у четири туристичке макрорегије: Војводина, Београд, Шумадија и Западна Србија и макрорегија Источна и Јужна Србија. У оквиру такозваних туристичких зона, дат је преглед туристичких центара и места са ближом контрактивном зоном, који представљају окосницу савременог развоја националне туристичке привреде. Резултати су показали да основни циљеви који се постављају пред туристичко-угоститељску привреду Србије јесу темељно реструктурирање туристичке понуде, превасходно смештајних капацитета и туристичке инфраструктуре, као и ревитализација аутохтоног изгледа дестинација у нове туристичке производе. Даљи развој туристичке привреде Србије треба да буде оријентисан ка унапређењу туристичке понуде, кроз већи квалитет укупног туристичког производа. При свему овоме не треба изгубити из вида чињеницу да у савременом туризму битну карактеристику чини управо производ дестинације, а не само производ угоститељских објеката. У правцу оваквих опредељења потребно је заснивати прогресивнији развој туризма у Србији, где ће нови квалитет туристичке понуде бити интегрални део укупног квалитета дестинације.

Кључне речи: туризам, туристичка привреда, историјат, врсте туристичких кретања, туристичке регије

1. УВОД

Туризам у Србији је уско повезан са привредним развојем земље и јасно одражава многе карактеристике укупних друштвено-политичких збивања у овом делу Европе. Туризам са својом улогом тзв. „невидљивог извозника” представља основу за даљи привредни развој Србије, а посебно привредно и економски неразвијених простора. Мултипликативност ефеката које носи сектор туризма је разлог зашто се туризам сматра сектором будућности многих земаља у развоју. Једна од карактеристика туризма је да оства-

рује могућност раста запослења и креирања нових радних места. Поред тога, туризам има значајан утицај на формирање бруто друштвеног производа, позитивно утиче на државни платни биланс, повећава приходе локалних буџета и поспешује развој инвестиционих активности. Посебно треба истаћи да је туризам, у скоро свим транзиционим земаљама, био једна од најатрактивнијих области за директна страна улагања. Туризам може значајно генерисати развој националне привреде и то преко механизма државне

РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ, РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ И РЕГИОНАЛНА САРАДЊА У СРБИЈИ

Радмила Милетић, Драгана Миљановић, Дарко Вуковић

*Коридор X, њеиља Мали Пожаревац,
фојто: М. Миливојевић, 2006*

РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ, РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ И РЕГИОНАЛНА САРАДЊА У СРБИЈИ

Радомила Милетић, Драјана Миљановић, Дарко Вуковић
Географски институт „Јован Цвијић” САНУ

Апстракт: У контексту савремених процеса (транзиција, евроинтеграциони токови, поларизација развоја, и др.) сагледана је проблематика регионалног развоја, регионалне конкурентности, регионалне сарадње и просторног планирања, као дела ширег скупа инструмената, који служе за усмеравање и управљање просторним развојем Републике Србије. Обележја регионалног и просторног развоја Србије проучавана су кроз призму међусобно условљених и повезаних географских фактора развоја. Указано је на обим међурегионалних и унутаррегионалних диспаритета демографског, економског и просторног развоја, који су додатно наглашени током транзиционе фазе развоја. Истраживање конкурентности региона према номенклатури статистичко територијалних јединица (НСТЈ), базирано је на статистичкој анализи најважнијих индикатора регионалне конкурентности (економских индикатора, индикатора развијености инфраструктуре, индикатора квалитета људског капитала, индикатора иновација, и др.). Рангирање региона извршено је на основу компарације добијених резултата. Идентификацијом проблема и предности анализираних региона ствара се оквир за унапређивање фактора који утичу на конкурентност. И у Србији, слично процесима у другим државама у транзицији, простор највеће урбане агломерације, Београдски регион, задржава највећи ниво регионалне конкурентности. Анализирана су основна национална развојно-стратешка документа у којима су дефинисани принципи, циљеви и мере за остваривање равномернијег регионалног развоја, јачање територијалне кохезије и нарочито интензивирање регионалне сарадње и просторне интеграције на различитим територијалним нивоима. Проучавање тематике регионалног развоја је употпуњено прегледом основних докумената Европске уније, који су послужили као усмерење за успостављање политике регионалног и просторног развоја Србије.

Кључне речи: Србија, регионални развој, регионална сарадња, просторно планирање, регионална конкурентност

1. УВОД

Истраживање обухвата неколико тема карактеристичних за регионални развој, регионалну конкурентност и просторну (регионалну) сарадњу, уз коришћење званичних статистичких података и релевантних показатеља од 2000-те године. У савременим условима динамичних социо-економских промена, испољене регионалне неравномерности представљају актуелну истраживачку тему, с циљем упознавања њихових ефеката у просторној структури Србије, и сходно томе, успостављања релевантног оквира за усмеравање регионалног и просторног развоја Србије.

Дугогодишње одсуство регионалне политике у Републици Србији, праћено ниском конкурентношћу целе привреде, утицали су на креирање слике ниске конкурентности региона (према номенклатури статистичко територијалних јединица – НСТЈ) у Србији, као и слабих резултата готово већине фактора и индикатора регионалне конкурентности. Истраживање регионалне конкурентности базирано је на анализи изабраних индикатора конкурентности. Мерењем индикатора регионалне конкурентности могу се утврдити резултати које остварују региони и на основу њих,

Рецензенти:

Др Срђан Белиј
Др Млађен Јовановић
Др Владан Дуцић
Др Горан Анђелковић
Др Љиљана Гавриловић
Др Ненад Живковић
Др Мирко Грчић
Др Драгутин Тошић
Др Снежана Ђурђић
Др Горан Аначков
Др Анђелија Ивков-Џугарски
Др Снежана Штегић
Др Јован Ромелић
Др Невена Ђурчић
Др Даница Шантић
Др Милка Бубало Живковић
Др Драгица Гатарић
Др Тамара Лукић
Др Татјана Ђекић
Др Иван Шијаковић
Др Зоран Грубишић
Др Мила Павловић
Др Александар Радивојевић
Др Драгољуб Живојиновић
Др Драго Његован
Др Оливера Добривојевић
Др Иван Шиљаковић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
911(497.11)

ГЕОГРАФИЈА Србије / [уредник Милан Радовановић]. - Београд : Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, 2017 (Београд : 3D Plus). - 870 стр. : илустр. ; 28 см. - (Посебна издања / Српска академија наука и уметности, Географски институт "Јован Цвијић" ; књ. 91)

Текст штампан двостубачно. - Тираж 2.500. - "Монографија је резултат рада на пројекту III 47007 'Географија Србије ...'" --> колофон. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз свако поглавље.

ISBN 978-86-80029-70-2

а) Србија - Географија

COBISS.SR-ID 234535692